

کاغذ یک کلمه است که از واژه سغدی گرفته شده است. واژه سغدی احتمالاً ریشه‌اش از یک واژه خیلی قدیمی و ناشناخته در چین باستان است. ظاهراً کاغذ تغییر یافته واژه گز است که از دو ریشه گاه و گز تشکیل شده است. گز یک کلمه فارسی به معنی سفید است. در دوران قدیم مردم برای اینکه بتوانند نظرات و عقاید دوران خود را ماندگار کنند روی سنگ‌ها و چوب درختان حکاکی می‌کردند. مردم در دوران قدیم نوشته‌های خود را بر روی گل، سنگ، طلا و دیگر فلزات پوست جانوران، استخوان جانوران، پاپیروس یا قرطاس و در نهایت پوست و برگ درختان یادداشت می‌کردند. گل و سنگ‌ها به دلیل وزن زیاد و حمل کردن سخت آن کمتر مورد استفاده قرار می‌گرفت. نوشتن روی طلا و دیگر فلزات بیشتر در دوره هخامنشیان برای لوحه‌ای زرین استفاده شده است. - از هزاره دوم قبل از میلاد انسان‌ها یاد گرفتند می‌توانند از پوست حیوانات به‌عنوان کاغذ چرمی استفاده کنند. در آن زمان ایرانیان روی پوست گاو گوسفند و گاو میش و رومیان بر روی پوست خر وحشی می‌نوشتند. ایرانیان برای از بین بردن بوی بد پوست حیوانات از گلاب استفاده می‌کردند. استفاده از پوست حیوانات برای نوشتن بسیار گران بود و بنابراین بیشتر برای نوشتن قرآن نوشته‌های مهم از آن استفاده می‌شد. - نوشتن بر روی استخوان حیوانات بیشتر در میان اعراب بود و آن‌ها به دلیل گرانی نمی‌توانستند از پوست حیوانات استفاده کنند و روی استخوان شانه شتر یا سنگ و یا پوست درخت خرما می‌نوشتند. - پاپیروس گیاهی شبیه نی است که در مصر باستان بسیار فراوان رشد می‌کرده است. آن‌ها این گیاه را قطعه‌قطعه می‌کردند و با فشار بر روی آن از آن‌ها صفحاتی می‌ساختند که بعد با استفاده عاج آن‌ها را صاف می‌کردند صیقل می‌دادند و بعد آن‌ها را برای نوشتن استفاده می‌کردند. پاپیروس به‌عنوان واژه paper در زبان انگلیسی ماندگار شده است رومیان نیز در گذشته نوشته‌های خود را بر روی پوست درختان به‌جای می‌گذاشتند. از اینجایی که واژه لاتین liber به معنی پوست درونی درخت است که برای کتاب به کار می‌رفته است اکنون نیز به‌جایی که کتاب در آن قرار می‌گیرد و به عبارتی نگه‌داری می‌شود library به معنی کتابخانه گفته می‌شود. از برگ و پوست درختان در هند هم استفاده می‌شده است و در شمال و بخش مرکزی هند از پوست درخت توت یا بهوج استفاده می‌کردند در جنوب هند از درختی به نام تاری.

چینیان توانستند در ۱۵۰ سال قبل از میلاد از پوست درخت توت خمیری به دست آورند و کاغذ را تولید کنند اما این رازی در میان چینیان بود که بعدها عرب‌های مسلمان اسپرانی را که از چین به سمرقند (یکی از بزرگ‌ترین و شناخته‌شده‌ترین شهرهای ایران قدیم) آوردند و توانستند راز درست کردن کاغذ را فراگرفتند و سمرقند بزرگ‌ترین مرکز خرید و فروش کاغذ شد. - انواع کاغذ سمرقندی: - کاغذ تحریری سمرقندی: این نوع از کاغذ سمرقندی به دلیل کیفیت بسیار بالای آن برای کتابت‌های تحریری و غبار نویسی استفاده می‌شده است. و حکایت می‌شود که تولید آن تا عصر صفوی بوده است. - کاغذ بخارایی: این نوع از کاغذ دومین کاغذ تولیدی ایرانیان است که در بخارا رواج پیدا کرد که به همین نام منصوب شد و به همین ترتیب انتشار کاغذ از ماوراء نهر به سمت خراسان ادامه داشت و انواع آن به‌صورت زیر است: - کاغذ طاهری که به دستور طاهر دوم از امری نیشابور ساخته شد. - کاغذ طلحی که به دستور طلحه بن طاهر از امری طاهری ساخته شده است - کاغذ مامونی که این نوع کاغذ به دستور فضل بن برمکی در مرو ساخته شده است که بعضی آن را ذوالریاستین می‌گفتند. - کاغذ نوحی که این نوع از کاغذ خراسانی با همکاری و ترویج نوح بن منصور سامانی به شهرت رسید - کاغذ منصوری که این نوع کاغذ به دو نوع معروف است یکی منصوب به منصور سامانی که در شمار کاغذهای بخارایی هم آمده است و دیگری منصوب به منصور کاغذی ساخته شده است. - کاغذ فرعونی که این نوع از کاغذ از انواع کاغذهای خراسانی است و رقیب سرسخت کاغذ مصری بوده است. - کاغذ کشمیری: این نوع از کاغذ خمیر آن همراه با ابریشم می‌شد که مقام و نازک بود که بسیار ارزشمند بود که بعضی‌ها می‌گویند قابل شست‌وشو هم بوده است. - کاغذ مصلوح: کاغذی که هر دو سمت آن صاف و صیقلی بود در رده‌بندی کاغذها از لحاظ کیفیت کاغذهایی که از الیاف کتان و پنبه تولید می‌شوند در درجه اول و کاغذهایی که از چوب کاج تولید می‌شوند در درجه دوم و در درجه سوم کاغذهای تولید شده از نیشکر قرار می‌کارند. انواع کاغذها در زمان قدیم: - کاغذ ابری: نوعی از کاغذ که بیشتر بیرون یا درون جلد استفاده می‌شده است و از دوره تیموری به بعد رواج پیدا کرده است و ابرها کشمیری از معروف‌ترین‌ها بوده است. - کاغذ بالیغ: نوعی کاغذ بسیار مرغوب که در شهر پکن (خان بالیغ-شهر خان) تولید می‌شده است. کتاب‌های بسیار نفیس خطی ایران از جنس کاغذهای خان بالیغ است. - کاغذ زرفشان: برای تزئین روی کاغذ از صمغ استفاده می‌شده که به طریقه خاص روی کاغذها پاشیده می‌شده است و بعد ورقه‌های طلا را روی آن می‌چسباندند. این نوع از کاغذ برای کتاب‌های بسیار گران‌بها استفاده می‌شده است.

- کاغذ زرنشان: این نوع از کاغذ هم برای کتاب‌ها و ورقه‌های نفیس استفاده می‌شده است که طریقه تولید آن به این صورت بوده است که مقداری نشاسته با صمغ روی کاغذها مالیده می‌شده است و سپس ذرات زر که شبیه اکلیل امروزی بوده است روی کاغذ می‌پاشیدند.
- کاغذ سمرقندی: این کاغذ جز اولین کاغذها بوده است که در سمرقند و در جهان اسلام تولید می‌شده است و یکی از معروف‌ترین و مرغوب‌ترین کاغذهای سده میانی بوده است که در سمرقند تولید می‌شده است.
- کاغذ شامی: نوعی دیگر از کاغذ که از سفیدی و لطیفی و همچنین شفافیت برخوردار بود و از شهر شام بوده است.
- کاغذ ابریشمی: کاغذی که از ابریشم ساخته می‌شده است و بسیار تنک و نرم بوده است.
- پوست دل آهو: این نوع از کاغذ را از پوست آهو درست می‌کردند و بیشتر برای نوشتن قرآن و حرزهای زرین و رنگ‌ها استفاده می‌شده است.
- کاغذ بغدادی: این نوع از کاغذ که کلفت بوده است و شکننده و ناپایدار نبوده است و جوهر یا مرکب روی آن پخش نمی‌شده است هم‌ردیف کاغذهای سمرقندی و آملی و دمشقی می‌دانستند.
- حنایی: با استفاده از حنا زعفران و رنگ مداد درست می‌شده است.
- خراسانی: جنس این نوع کاغذ از کتان بوده است و ساخت مردم خراسان بوده است.
- عادل شاهی: کاغذی بی‌دانه و هموار و پایدار که در خدمت نویسندگی بوده است.
- دولت‌آبادی: کاغذی که درجه اهمیت آن بعد از کاغذ عادل شاهی بوده است.
- رنگ‌های کاغذ هم به‌صورت نخودی پسته‌ای شکری و حنایی بوده است.

